

ismertté válása után követőinek kísérletei a vállalkozás folytatására azt mutatták, hogy az „Amerika-pártiak”, akik ily módon akartak Észak-Amerikába eljutni, számban nagymértékben gyarapodtak, és ebben része volt mindannak a röpiratnak és más irodalmi műnek — közöttük Parmenius verseinek — melyeket Gilbert vállalkozása sugallt.

Parmeniusnak kevés szerepe volt a felfedezés és gyarmatosítás folyamatában, de ennek ellenére érdekes és jelentős személyiség. Újszerű volt, hogy egy fiatal tudós képzeletét, különösen olyan tudósét, aki a nyugati óceántól olyan távoli területről származott, mint Magyarország, felkeltse az új világ víziója, hajlandó legyen elsajátítani róla, és tudását és új lelkesedését hagyományos irodalmi formában foglalja össze. Még újszerűbb volt — bár Camoes a Portugáliából kelet-índiai szigetekre tett utazásával már példát mutatott rá, — hogy egy költő és tudós kalandor is legyen, kivegye részét Amerikának az európaiak számára történő feltárásában, és tapasztalatait, mint remélte, maradandó versben örökítse meg. Szomorú dolog, hogy érdeklődése és törekvése megghiúsult, de amit ránk hagyott — élettörténete, már amennyire fel lehetett vázolni, és néhány munkája — bizonyítékai a személye mint irodalmi és történelmi személy iránti maradandó érdeklődésnek.

David B. Quinn
(Liverpool)

Debreczeni S. János és Guevara

A *Christianus suspirans* „haláltánc” betéte

Debreczeni S. János — a költészet vagy inkább a verses publicisztika mellett¹ — a *Christianus suspirans* (Debrecen 1615, RMK I. 454.) című kegyességi munka fordítójaként került be a magyar manierista próza képviselőinek sorába.² A szakirodalom különösen a könyv egyik fejezetét emeli ki, „melynek a középkori haláltáncokra emlékeztető részleteit igen határos művészi formában sikerült megszólaltatnia”.³ A Casmann-mű valóban nem tér el a korabeli kegyességi irodalom átlagos színvonalától, sem a fordítás az eredetitől,⁴ azonban a munka két fő része közé egy érdekes fejezet ékelődik. A fejezet „AZ KERESZTYEN Embernek ez világtul való el bucsuzasanak formája azon Author által Magyarra fordítottat.”⁵ A cím után pedig a következő megjegyzést olvashatjuk: *Ex Enchiridio Henrici Petrei Herdusiani*. Már ebből a megjegyzésből arra lehet gondolni, hogy a betét szerzője nem Otto Casmann, stadei rektor, hanem esetleg Herdesianus vagy valaki más. Ezt a feltételezést alátámasztja az is, hogy a szöveg jellegében is eltér a Casmann-fordítástól. Igaz, hogy témája szerint kapcsolódik a kegyességi munka halálra felkészítő részeihez, de stílusa, hangvétele már lényegesen különbözik. A forrás után nyomozva ráakadtunk az Országos Széchényi Könyvtárban Herdesianus kézikönyvére,⁶ s a munka címlapjából kiderült, hogy a könyv csak editorát tiszteletti Herdesianusban, más önálló munkája nincs benne az előszón kívül; viszont egy nagyon érdekesen válogatott kézikönyvhöz jutottunk: *Aulica Vita, et opposita huic Vita Privata: a diversis . . . autoribus (A. S. Piccolomini, Ulrich von Hutten, Lucian) . . . descripta, & in hoc Enchiridion collecta . . . ab Henrico Petreio Herdesiano. Accessere recens ad hanc secundam editionem . . . A. a. Guevara . . . de Vitae Aulicae molestiis . . . liber. etc. Francofurti ad Moenum. 1578*. Nyilvánvaló, hogy a könyv a kor népszerű műfajából, az udvari étellel foglalkozó elmélkedésekből és oktatásokból tartalmaz — már a szerzők után is ítéelve — előkelő válogatást.⁷

Számunkra most a könyv utolsó fejezetei érdekesek, melyek Guevara egyik, az udvari élet ellen irányuló morálszatirikus írását foglalják magukban. E rész címe a következő: *DE VITAE RUSTICAE priuataeq' laudibus, & contra de AVLICAE VITAE molestiis, LIBER ELEGANTISSIMVS, D. ANTONII DE GVEVARA . . .*⁸

A magyar szakirodalom eddig csak Guevara másik, szintén az udvarisággal foglalkozó

¹ Verseinek kiadása: RMKT XVII. sz. I. Bp. 1959. 253–269. — I. még: KESERŐ Bálint: A „Conspiratio Kendiana” szerzője. ItK 1963. 360–368.

² BÁN Imre: A magyar manierista irodalom. ItK 1970. 453. és 464.

³ A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk. KLANICZAY Tibor Bp. 1964. 49.

⁴ KESERŐ Bálint jegyzetei alapján. Használatáért ezúton mondok köszönetet.

⁵ I. m. 229.

⁶ ANT 6091.

⁷ Herdesianus (Herdusianus) XVI. századi német tudós, egyetlen ismert műve a fenti kézikönyv. vö. JÓCHER: Allgemeines Gelehrtes Lexikon. Leipzig 1787. 1937.

⁸ Teljes cím: *DE VITAE RUSTICAE priuataeq' laudibus, & contra de AVLICAE VITAE molestiis, LIBER ELEGANTISSIMVS, D. ANTONII DE GVEVARA, Episcopi olim Monde ventani & Imp. Caroli V. Historici. PRIMVM QVIDEM LINGVA Castellana ad Regem olim Portugalliae scriptus Hispanicè; atque deinceps per Antonium Alegrium, in gratiam Reuerendissimi Domini Guilhelmi à Prato, Ep. Claromontani, in linguam Gallicam translatus; nunc demum verò ex Gallico in Latinum quoque sermonem conuersus ab Hermanno Germbergio Westphalo. — Cum praefatione Henrici Petrei Herdesiani.*

munkáját emlegette Szepsi Csombor Márton *Udvari schola*-ja elemzésekor.⁹ A kritikai kiadás bevezetője helyesen ismerte fel, hogy a mű német fordítása — *Institutiones vitae aulicae Oder Hoffschul* — csak címében egyezik meg az *Udvari schola*-val, de tematikai rokonság nem mutatható ki köztük. Nem lenne érdektelen azonban megvizsgálni az *Udvari schola* és a *De vitae rusticae* kapcsolatát is, hiszen Guevarának ez a munkája jellegében is jobban kapcsolódik az „első rendszeres magyar erkölcsstanhoz”, mint az *Institutiones vitae aulicae*; távolabb áll az ún. „praktikus illemtudástól”, s közelebb egy szatirikus éllel megfogalmazott udvarellenes elmékedés-gyűjteményhez. Érdekes, hogy az *Udvari schola* XX. fejezete is a halállal foglalkozik, Guevara is az utolsó fejezetben — a korábbiaktól szinte függetlenül — mond le a világról, s fordul a halál felé. Az *Udvari schola* XIX. intése szintén így szól: Tökéletes bölcdogsághoz ez világon ne remélj.¹⁰ Hogy még egy példát mutassunk: a XVI. intés óv a tisztátalan beszéd-től, az ígért és a cselekedet közti különbözőségről;¹¹ Guevara munkája VIII. fejezetének címe pedig: *In aulis principum sancte loqui, sed profane vivere, moris esse*.

Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy az *Udvari schola* 20 fejezetes szerkesztését a kritikai kiadás bevezetője éppen Guevarára hivatkozva említi „elterjedt szerkezeti megoldásként”,¹² azonban a vizsgált gyűjteményes Guevara-kiadásban sem az *Institutiones vitae aulicae Oder Hoffschul* . . . , sem a *Contemptus vitae aulicae et Laus ruris* nem 20, hanem 21 fejezetes.

A Szepsi Csombor Mártonra gyakorolt feltételezett hatáson kívül, melynek igazolása még a szövegek további részletes összevetésének a feladata, utalhatunk arra is, hogy Rimay elveszett, az udvarisággal foglalkozó „satyrás, dorgáló, feddő írása” is jellegét tekintve kapcsolatban állhatott Guevara egyik vagy másik, esetleg mindkét „udvari” művével.

Guevarának ez a munkája az udvari és a falusi élet különbözőségeivel foglalkozik, elítélve az udvar büneit, leszögezve — az V. fejezet címében — „rusticam vitam prae aulica tranquillior, privilegiatamque magis esse.” Kifejezése ez mindannak, hogy „Montaigne-től Rimay Jánosig sokan keresték és találták meg ezt az életformát nem egyszer öntudatosan is elfordulva az udvari világtól. . .”¹³ Az utolsó fejezet azonban teljesen eltér az eddigi szatirikus hangvételtől, s az udvari élet sem kap benne helyet, hanem, mint a fejezet címe mondja: „Auctor summa quandam eloquentia mundo Vale dicit.”

Guevara munkájának ez a szinte teljesen önálló zárófejezete került át Debreczeni S. János Casmann-fordításának a közepére. Hogy a fejezetet maga Debreczeni illesztette-e a halálra való felkészülésről szóló néhány Casmann-fejezet után, vagy a munkáját kinyomtató Csákányos Márton, Debreczeni apósa — aki bevezetőjében Bethlen Gábornak ajánlotta elhunyt veje fordítását —, nem tudjuk. De valószínű, hogy Debreczeninek még nem sokat mondott Guevara neve — hiszen akkor még a *Relox*-nak is csak a Draskovich János által fordított része jelent meg, 1610-ben —, s ezért nem jelölte meg fordítása eredetijét, s tett csak utalást Herdesianus kézikönyvére. Ha így is van, mindenképpen bizonyos, hogy Debreczeni jó érzékkel nyúlt a kézikönyvhöz, és a biztos kézzel kiválasztott fejezet egy újabb Guevara-fordítással gazdagította irodalmunkat.

A világtól búcsúzkodó fejezet tulajdonképpen nem sokban kapcsolódik a szűkebben értelmezett haláltánc-irodalomhoz. A halál szó alig fordul elő benne, nem jelenik meg a halálon túli állapot sem, pedig a bomlodozotó test ábrázolása vagy a halál elkerülhetetlensége feletti siránkozás szinte elmulaszthatatlan kellékei ennek a műfajnak. Itt merőben eltérő felfogással állunk szemben; az élettől való elbúcsúzás tulajdonképpen a világ hiúságoktól, a világ igazságtalanságaitól való megkönnyebbült elválást jelenti. Az ismert középkori haláltáncokkal nem rokonítható tehát, hiszen a fő téma ott maga a halál vagy a meghalás tényleges folyamata, s a világ csak annyi helyet kap, amennyit a jó halál eléréséhez szükséges *ars vivendi* megteremtése követel. Ha középkori hatást keresünk, csupán a visszatérő refrénszerű kezdésre gondolhatunk, a „vale mundus” szabályszerű megjelenése 26 bekezdésben át megtalálja rokonát a „vado mori” versek meg-megújuló refrénjeiben. A témaválasztás sokkal inkább kapcsolható azokhoz a középkori himnuszokhoz, amelyeket Rainer Rudolf is az *ars moriendi*-ről szóló könyvében ennél a műfajnál sorakoztat fel.¹⁴ A világ hiábavalóságáról elmélkedő himnuszok egyike például visszatérő sorkezdő- és záró refrénként a „mundus abit” kifejezést alkalmazzá.¹⁵

⁹ KOVÁCS József: Szepsi Csombor Márton. Diss. phil. Bp. 1957. Kézirat (Bp Egyetemi Kvt 332) 90. — Szepsi Csombor Márton Összes Művei. RMPE I. Sajtó alá rendezte KOVÁCS Sándor Iván és KULCSÁR Péter. Bp. 1968. 75–76.

¹⁰ I. m. 377.

¹¹ I. m. 368–370.

¹² I. m. 78. — A vizsgált Guevara-kiadás: Antonii de Guevara. . . Opera omnia historico-politica. 1644–45-ös Frankfurt am Main-i kiadása (Bp. Egyetemi Kvt Ca 4^a 25.). A kötetben található Guevara-fordítások fejezetszámai: *Guldene Sendschreiben*: 75–52–48; *Horologium principum*: 76–44–52; *Drey Traktätt*: 21–21–20. Megjegyzendő, hogy Herderianus valóban 20 fejezetet közöl.

¹³ KLANICZAY Tibor: A reneszánsz vátsága és a manierizmus. Itk 1970. 433–434.

¹⁴ Rainer RUDOLF: *Ars moriendi*. Von der Kunst des heilsamen Sterbens. Köln—Graz 1957. 32.

¹⁵ *Mundus abit; res nota quidera, res usque notanda, Nota tibi mundi sit nota; mundus abit.* — Id. RUDOLF I. m. 32.

Ugyanerről a témáról szép számmal található versek Dreves válogatott himnuszgyűjteményében is.¹⁶

A világ ostorozása, a lélek megnyugvása utáni vágy a sztoikus életszemlélet egyik fő tétele is. Guevara e munkájának is, éppúgy mint a *Horologium principium*-nak,¹⁷ ez az erősen sztoikus-moralizáló tanítás a fő jellegzetessége. A *Vale mundus* fejezetben elpanaszolja a világ állhatatlanságát, a világban élő emberek, állatok bűneit, minden világi szórakozás hiábavalóságát: „... az te hazadban, oh világ, el mult az à mi el mult, az mi jelen vagyon az-is hamar el mulik, az mi peng jövendő, az felette kesön jü elő. Az mi szinte jo állapotban vagyon, az meg bontakozik, à mi igen kemeny, az el török, az mit felette allandonak itinel, az el fogy, ugy annyira; hogy száz esztendő közzül (mennyi időt velhetne ember, hóg az halando embereknek eletekre leg hosszabban engettett volt) gyakorlatossággal meg csak eg esztendőt sem engett te világ elnünk.”¹⁸

Panaszolkodik az emberi magatartás hibáiról és a világmindenség minden jelenségének és teremtményének az emberrel szemben mutatott kegyetlenségéről. Kozmikus világképébe beleférnek az évszakok változásai és a legkisebb állatok okozta szenvedések is.

„El hadlak világ, azért, hogy te benned semmi nem találatik oly, à ki minekünk artalmas nem volna: Holott az föld mi alattunk meg hasad az viz minket el nyél, az tűz minket meg éget; az dögletes elő Egh minket meg betegit; Télbe minket à hideg haborgat, Nyarba peng à hevseg. Az ebek minket meg marnak, az macskak meg körmöznek, a pókok meg mérgecsinnek; az szunyogok meg csipnek; az balhák meg esznek, es mindeneknek fölötte az sok munkak minket ugyan be nyelnek.”¹⁹

A világ változékonysága a legdöntőbb vád, s minden változékonyság kerülése, az állhatatlanság az emberi magatartásban.²⁰ még a „tulajdon néven neveztetésben” is; ez a guevarai életfilozófia egyik alaptétele. Hallatja szavát a tisztesség-kívánás ellen, a pénz gyűjtése éppen olyan elítélendő szemében, mint más egyéb világi hiúság, a „szerelem énekek” írása, „asszony népek hajtogatása”, „Kocza játszóds”, „új hírek beszélése”.

A jellegzetes guevarai stílus — bár itt is többszörös fordításon ment keresztül, mint a *Horologium principium* esetében is²¹ —, mégis megtartotta eredeti jellemzőit. Debreczeni S. János hűen fordította a latin szöveget, bár a több szóval történő magyarázást csak nagyon ritka esetben használta. Ezzel bizonyára nem váltotta volna ki a manierista stíluszményt értelmező Rimay elismerését,²² a guevarai manierizmus szinte minden jellegzetességét hűségesen tolmácsolta. „Guevara stílusának legszembeszökőbb jegye az ellentétek kedvelése, sőt halmozása” — írja Bán Imre a *Fejedelmek serkentő órája* kapcsán.²³ Ellentéteknek, végtelen halmozású mondatoknak itt sem vagyunk híjával. Lássunk egy példát: „... mert ha egygik bolond, az másik bölcs, ha egygik eles elméjü es okos, az másik tudatlan es ostoba, ha egygik bekeseg szerző, az másik párt ütő, ha egygik elmes es latott halott, az másik kába, es tellyesseggel mindenkeppen tudatlan.”²⁴ Jellemző az egyetlen cselekvésnek négy-öt igével való megjelölése, a „minden” vagy a „mindenket” visszatérő elem kíséretében: „... mindenek zokognak, mindenek suhaytanak, mindenek panaszkodnak, mindenek zajognak, mindenek sírnak.”²⁵ Végeláthatatlan halmozások nyújtják meg a mondatokat, de a szerkezet felbomlását megakadályozza az ismétlődő kötőszó (mellyeket, az ki), vagy egy-egy ismételtlen visszatérő kifejezés (senki, ellen, egygik-másik, semmi . . . nincsen nélkül), mintegy meghatározott prózaritmussal kölcsönözve a halmozások korlátlan áradatának. Bár halállal kapcsolatos naturalista képről itt nem beszélhetünk, az emberi test változásai és a betegségek felsorolása itt sem nélkülözik a naturalista elemeket.

„El hadlak világ, azért hogy valaki az te oskoladban lakik, annak abbol ugy lesz ki menetele, hogy feje öz leszén, szemei csipasok, fülei siketek, orra taknyosok, homloka sömörögös, labai köszvényesek, es vesei Arenasok lesznek. Es hogy az gyomra gonosz nedvessegekkel, feje szedelgessel, feste faydalommal, az lelke pengigen nagy keserüsegekkel tellyes leszén.”²⁶ A fordító Debreczeni jól élt az alliteráció zenei eszközével is, s amint Rimaynál, itt is „a lírai műtől eltérően — nem a hangulatteremtés, hanem a stílus ékítése a célja ezeknek az alliterációknak

¹⁶ DREVES: Ein Jahrtausend Lateinischer Hymnendichtung. Eine Blütenlese aus den Analecta Hymnica mit literarhistorischen Erläuterungen. Leipzig 1909. II. Teil. 422—426.

¹⁷ A magyar irodalom története... 41.

¹⁸ I. m. 228.

¹⁹ I. m. 232.

²⁰ A *Horologium principium*ban meglévő hasonló felfogásra utal: KOMLOVSZKI Tibor: Egy manierista „Theatrum Europaeum” és szerzője. ItK 1966. 85—105.

²¹ BÁN Imre: Fejedelmeknek serkentő órája. It 1958. 360—373.

²² MERÉNYI VARGA László: A manierista stíluszmény Rimay levelében. ItK 1970. 503—507.

²³ BÁN I. m. 366.

²⁴ I. m. 234.

²⁵ I. m. 231.

²⁶ I. m. 231—232.

mértékletes, de szépen kihallható használatával.”²⁷ Néhány példa Debreczeni alliterációs szókapcsolataira: „mosolyognak, hogy mast meg marjanak, . . . hogy az hamis hitek hitetlenségbe esnek . . . , ebek minket meg marnak, az macskak meg körmöznek, a pókok meg mérgesitnek . . .”

*

Guevara világtól búcsúzó munkája a magyar irodalomba észrevétlenül került be, s továbbéléséről nincs is nyom. Nem így történt azonban német nyelvterületen. Aegedius Albertinus német fordítása 1600-tól kezdve több kiadást ért meg,²⁸ s közkedveltségét mutatja, hogy bekerült Grimmshausen *Simplicissimus*ába is.²⁹ A világban csaldódtó Simplicissimus ugyanekkel a szavakkal búcsúzik a világtól: „. . . s épp akkor került a kezembe Guevara néhány írása, amelyből egyet s mást ide kellett iktatnom, mert nagy erejével végleg elfordított engem a világtól.”³⁰

Németh S. Katalin

A hajdútánc XVIII. századi szövegéről

Pálóczy Horváth Ádám gyűjteményében, a híres *Ötödfélszáz énekekben* a hajdútánc dallama ötször tér vissza. Lejegyzésével először a 277. szám alatt találkozzunk, hogy más szöveggel újra elének bukkanjon a gyűjtemény 330. és 363. darabjaként. De nótajelzetként is előfordul: 380. és 399. szám.¹ (A dallam irodalmi közvéleményünk előtt a Thaly Kálmántól utólag rá alkalmazott szöveggel ismerős: Nosza hajdú, fúrge varjú . . .)

Maga Horváth Ádám, amikor 1815-ben éneklístát küld Kazinczynak, a hajdútáncot a száz esztendőnél régebbiek, tehát a különösen értékesek között említi. Írásos adataink azonban nem nyúlnak vissza róla a XVIII. század elejére: elsőként a Szkárosi-Járdánházi melodárium-ban fordul elő (1787—1792), „Dinom dánom kákátó” kezdőszóval, négy szólóamú kóruspartitúra lejegyzésben.²

Eddig terjednek jelenlegi ismereteink Horváth Ádám fenti dallamáról. Jóval kevesebbel kell beérnünk, ha a szövegváltozatokra vagyunk kíváncsiak. Horváth Ádám a Magyar Áriónban ezt írja: „Könnyű, pajkos falusi ének. Ez az első és második sor régi, a többi hozzá van töldva.” Ezért azután fenti művében nem is a régiak között tartja számon, mint az Ötödfélszáz énekekben tette, hanem a bizonytalan „Némely keverték, különbféle érdemük” címszó alá sorolja. A közölt dallamhoz az alábbi szöveg társult (zárójelben Horváth Ádám szövegkiégészítése):

Járd meg tubám járd meg
Telekes bocskor! gyöngyös kapca!
járd meg tubám! járd meg.
(Vörös nadrág, sárga csizma,
járd meg tubám! járd meg.
Majd elmenjünk a korcsmára,
De engem is várj meg,
Megjárom én a kopogót,
tubám! Te is járd meg.)

A hajdútánc XVIII. századi szövegét, amelyről eddig semmiféle adatunk nem volt, könyvtári kutatásaim során sikerült meglegnem Pannonhalmán, a főkönyvtár 118 H 5/12. jelzetű kéziratos kötetében. A colligatum az ún. Paintner-hagyaték részeként jezsuita drámagyűjteményt tartalmaz: 10 latin nyelvű színpadi művet, zömmel klasszikus témájúakat (1—10.), 1 német vígjátékot (13.), egy kised dramaturgiát (11.) és 12. szám alatt egy áriagyűjteményt a közölt darabok számára („Ariae diversae nugivendulae pro Comoediis”).

A tartalomjegyzék érdemi felsorolását követő jegyzet („acta Ginsii etiam 1774.” — Kőszegi darabok még 1774-ből) a rögzítés helyére és idejére látszik utalni, majd a gyűjtemény összeállításáról, Paintner Mihályról közöl helytálló életrajzi adatokat. Valóban, a jezsuita rend feloszlása után Paintner az 1774—75-ös esztendőben a kőszegi gimnáziumban tanított.³

²⁷ MERÉNYI i. m. 506.

²⁸ SCHNEIDER: Spaniens Anteil an der Deutschen Litteratur des 16. und 17. Jahrhunderts. Strassburg 1895. 77—78.

²⁹ Kindlers Literatur Lexikon. Bd. IV. Zürich 1964. 2457—2458.

³⁰ Grimmshausen: *Simplicissimus*. Bp. 1964. Ford. HAY Gyula 434.

¹ Pálóczy Horváth Ádám: *Ötödfélszáz énekek* (kritikai kiadás, Bp. 1953.).

² Közli BARTHA Dénes: *A XVIII. század magyar dallamai*, Bp. 1935.

³ Vö. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, Bp. 1905.